

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

**Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu kujundamisprintsipiidest
20. sajandi alguse vaadete kontekstis Richard Viidalepa fotode näitel**

Bakalaureusetöö

Katrina Tulev

Juhendajad PhD Ergo-Hart Västriku ja Kaisa Kulasalu

Tallinn 2014

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	3
1. Fotograafiast 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kontekstis.....	7
1.1. Fotograafia kui seisuslik privileeg	7
1.2. Fotograafia ja eesti folkloristika 20. sajandi esimesel poolel	8
1.2.1. Joonistused	10
1.3. Fotokollektsioone puudutavaid uurimusi.....	13
2. Ülevaade Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogust.....	14
2.1. ERA fotokogu kujunemine ja korraldus	14
2.2. Fotode autorid	15
2.3. Temaatilised valdkonnad Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogus.....	16
2.4. Erifondi paigutatud fotod	17
3. Rahvaluulet kajastav foto.....	19
3.1. Loomulikkus ja lavastuslikkus.....	20
3.2. Foto rahvapärimeste dümamalise elemendi tabajana	23
4. Richard Viidalepp – fotoaparaadiga folklorist.....	25
4.1. ERA kollektiiv ja rahvaluulekogud.....	27
4.2. Dialoog, milles sünnib foto	28
4.3. Pildistamise tehnilised üksikasjad.....	31
Kokkuvõte	34
Allikad.....	36
Kirjandus	37
Summary	41
Lisa 1	43

Sissejuhatus

Küsimused rahvaluule kogumise välitöödel pildistamisest on tänapäevalgi aktuaalsed ja kuigi pildistamine on kaasajal kõigile kättesaadav võimalus, teevad selle keeruliseks eetilised aspektid. Oluline on küsida, kuidas jutustaja ise sooviks pildile jääda, millist pilti sooviks vaataja vaadata või kuidas peaks üldse rahvaluulega seonduvat pildistama. Inimeste tundlikkus erineb suuresti selle osas, mis võib avalikkusele kättesaadaval pildil nähtav olla. Iga foto on osa mingist situatsioonist ja annab edasi mingit hetke sõltuvalt fotograafi otsusest. Arhiveerituna saadab fotot tema kirjeldus, kuid mõnel juhul on see üsna napp ning see ei sisalda üldiselt andmeid selle kohta, millises olukorras pilt tegelikult tehtud on.

Kui foto saabub arhiivi, teiseneb tema staatus – pilt, mida on kellegi koduses fotoalbumis isikliku mälestusesemena hoitud, saab arhiivis dokumendiks, esindades millegi poolest oluliseks peetud nähtust, inimest või aset leidnud sündmust. Kasutades K. Beckeri väljendust, suureneb foto ideoloogiline jõud seoses institutsionaalse praktikaga, mis on selle foto loonud (1992: 3). Arhiiv institutsioonina säilitab neid materjale, mida peetakse väärtuslikuks mingi kokkuleppe alusel, teisalt toimib ise väärtuse andja ja määrajana.

Nende aspektide üle mõtisklemiseni jõudsin Eesti Rahvaluule Arhiivis assistendina töötades (aastatel 2008–2010), mille käigus puutusin igapäevaselt fotokoguga kokku. Tekkisid küsimused, kuidas on saadud fotod, mille abil hiljem konstrueeritakse mingeid sündmusi ja toiminguid. Või kuivõrd esindavad kogus olevad pildid ehtsat, autentset rahvapärimust ning kui palju on nendes hoopis pildistaja nägemust autentsusest.

Käesolev töö põhineb suures osas minu seminaritööl “Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu kujunemine 20. sajandi alguse vaadete kontekstis” (2010). Töös vaatlen Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) fotokogu kui tervikut ja uurin selle moodustumist ja kujunemist 13 aasta jooksul – 1936/7 (hooaeg, mil loodi fotokogu) kuni 1950. aastani, mil muutunud vaated Eesti Kirjandusmuuseumi kogumis- ja uurimispraktikas kajastuvad ka fotokogus, esmalt tsensuuri näol. Esialgne idee piiritlemaks oma uurimisobjekti, oli võtta vaatluse alla ERA kogus arvele võetud fotod selle loomisest kuni Teise maailmasõjani, kuid kuna mul ei õnnestunud leida ühtki dokumenti või

muud allikat, mis märgiks mingit sisulist muutust arhiveerimispoliitikas, ei olnud plaan piisavalt konkretiseeriv. Fotokogu kataloogis ei märgitud algselt ka fotode sissekandmiskuupäeva, ebajärjekindlalt on märgitud küll saabumiskuupäev, mis nähtavasti pole olnud määrav arhiveerimiskriteerium. Selgema piiri muutunud vaadetes võib leida aastal 1950, kui toimus teine “puhastusaktsioon” Kirjandusmuuseumi kogudes, mille tulemusena paigutati osa fotodest 1951. aasta alguses Erifondi. Sissekandmiskuupäeva hakatakse märkima alates fotost nr 2187 (see on siis 14. XII 1950). See langeb kokku ajaga, mil toimetati kogude kontrolli, ning pärast seda numbrit ei esine ka Erifondi paigutatud fotosid. Ka 1950. aasta teadusliku töö aruandes märgitakse, et S. Lõhmus on (kahtlaste materjalide tuvastamise eesmärgil) läbi vaadanud 2186 fotot (Kulasalu 2013: 76), mis siis selleks hetkeks arvatavasti moodustasidki fotokogu. Sellest kõigest tulenevalt leidsin, et antud number võikski piiritleda vaatluse all olevat fotokogumit ja kuupäev perioodi.

Seega põhineb töö fotokogu vanema osa, st (praeguse) mustvalge seeria fotodel. Selle töö käigus ei olegi eesmärgiks analüüsida iga fotot üksikult, pigem vaatlen kogu kui ajastuomast tervikut. Foto pole olnud tekstide uurimisel rajaneva rahvaluuleteaduse huviobjekt. Seetõttu ei ole eesti folkloristikas erilist tähelepanu pälvinud fotograafia ja rahvaluule suhte uurimine. ERA fotokogu kohta pole seni ilmunud ka ühtki käsitlust. Pildistamise teema on kajastamist leidnud vaid välitöö metoodika raames – näiteks on Anu Korb kirjeldanud pildistamispraktika tähtsust kogumistöös ja selle rolli Siberi eestlaste juurde toimunud ekspeditsioonide näitel (2005: 87–89).

Kõige lähedasem teemakäsitlus antud tööle leidub Andeas Kalkuni doktoritöös, kus ta vaatleb A. O. Väisase välitööl Setumaale moodustunud materjalikogumit tervikuna koos kogujate päevikutega ning uurinud, kuidas on materjal sündinud koostöö tulemusel. Ta avab ka rahvalaulikute visuaalse jäädvustamise tagamaid ning toob esile koguja dominantse rolli materjali kujunemisel. (Kalkun 2011)

Töö esimeses peatükis vaatlen fotograafia rolli nii teadus- kui argielus 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi algul. Kirjeldan põgusalt, kuidas suhtuti fotograafiasse nii tollases teadusetegemises kui rahva hulgas. Lisaks sellele tutvustan mõningaid Eesti muuseumides asuvaid fotokollektsioone puudutavaid uurimusi.

Teine peatükk keskendub ERA fotokogu kujunemisele ning annab ülevaate kogu algusotsa temaatilisest koosseisust. Nimetatud saavad siin ka rohkemate fotodega esindatud piltnikud. Dokumentaalsete allikatena kasutan EFAMi kogus paiknevaid Eesti Rahvaluule Arhiivi dokumente, tööaruandeid, mis kajastavad tollaste töötajate rolli teatud tööloikudel, koosolekute protokolle, milles leidub omas ajas kõnekaid hinnanguid ja arvamusi. Paraku on materjalid EFAMi kogus osaliselt korrastamata ja segamini, seetõttu ei olnud võimalik luua päris tervikpilti fotokogu kujunemisest dokumentide põhjal. Lisaks töötasin läbi fotokogu inventariraamatud, kus on fotod kirjeldatud kogusse sissekandmise järjestuses – siit võib leida vihjeid fotode taustast, kuna sisaldab kogus olevate piltide kohta märkuseid ja päritolu kajastavat infot (kuid mitte alati).

Töö kolmandas peatükis analüüsin põhimõtteid, mille alusel kujundati toona fotokogu – mida peeti selle loomise ajal jäädvustamis- ja säilitamisväärseks, millised fotod sobisid ideoloogiliselt kokku rahvaluule valdkonnaga. Kogu loomisaeg paigutub ajaloolisse konteksti, mil on mõnda aega toiminud Eesti Vabariik, ja tärganud rahvusteadvus põhines kindlasti osalt folklooril kui eesti rahva vaimuvarandusel. Oskar Loorits nimetas ERA käsikirjad rahvuskultuuriliselt, rahvuspedagoogiliselt ja rahvusvahelise teaduse seisukohalt määratu tähtsusega materjale sisaldavaiks, mistõttu on nende võimalikult laiaulatuslikuma trükkitoimetamise eest hoolitsemine Arhiivi eriliselt tõsiseks ülesandeks¹. Selles kontekstis analüüsin, milline pidi olema rahvaluulet kajastav ülesvõte ning kuidas üldse arvati olevat võimalik ja vajalik kujutada visuaalselt sellist valdkonda nagu rahvaluule. Kogumistöö juhendamiseks aastatel 1936–1940 välja antud *Rahvapärimate Selgitaja* on allikas, mis annab infot, milliseid ametlikke juhiseid anti rahvaluule (ja sealhulgas ka fotode) kogumiseks. Seal avaldatud soovitusel pidanuks kujundama nõ. avalikkuse ettekujutust, milline on ERA kogusse sobiv foto. Analüüs rajanebki eelmainitud brošüüris avaldatud kahel tekstil: Richard Viidalepa “Mida ja kuidas pildistada” (1938) ja Oskar Looritsa “Meie sisetööst ja välisabist”. Mõlemad autorid olid ühtlasi fotokogu loojad ja kujundajad, seega mängisid nende ideed kahtlemata suurt rolli kogu üldilme kujunemises.

¹ EFAM, ERA 3b, Looritsa kiri Hariduse- ja sotsiaalministeeriumi teaduse ja kunsti osakonnale. 5. juuli 1935.

Töö viimane osa suhestab omavahel Richard Viidalepa päevikusissekandeid ja tema fotosid ning vaatleb, millised teemad seoses pildistamisega kerkivad esile tema päevikuid lugedes. Kui Liivo Niglas ja Pille Runnel kirjutavad, et fotod on nii folkloristlike kui etnoloogiliste välitööde mahukas kõrvalprodukt, mida illustratsioonide vajadusel saab kasutada, kuid millega uurijad üldiselt midagi peale hakata ei oska (2001: 183), siis selle töö viimases osas püüan kasutada fotosid veidi ka kui uurimisobjekti.

1. Fotograafiast 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kontekstis

1.1. Fotograafia kui seisuslik privileeg

Fotograafia jõudis Eestisse üsna pea pärast esimesi õnnestumisi dagerrotüüpidega – 1844. aastal kuulutas C. F. W. Borchardt, et valmistab Tallinnas oma ateljees dagerrotüüpportreesid (Asmer 1996). Oma algusaegadel Eestis oli fotograafia vaid jõukama ühiskonnaklassi privileeg. Pole teada, et enne 1867. aastat oleks jäädvustatud eesti talupoega (Liibek 2009: 23). Maarahva ja tema argise elukeskkonna pildistamine hoogustus alles sajandi lõpukümnendil (samas: 27) ning pildistamine sai tasapisi osaks kommetest ja tavadest nii isiklikus elus kui ka laiemalt. Peeter Linnap avab fotode ühiskondlikku ja sotsiaalset tähendust 19. sajandil nõnda: *Just pildid, eriti fotod, said selleks institutsiooniks, mis hakkas üha enam defineerima ühiskondlikke mõisteid, kokkukuuluvustunnet ja määrama lubatavuse-keelatus kategooriaid. Just 19. sajandil asusid ülesvõtted kinnitama kuuluvust perekonda, töökollektiivi, elite'sse või asotsiaalide hulka. Ühiskondlikus vaimsuses valitsev neopositivism, mis püüdis sugereerida maailma lihtsust, lahterdavust ja kuulumist selgepiirilistesse klassidesse, soosis fotograafilist kujutamist vahendit igati.* (Linnap 2001: 71)

Fotograafiat kui kõrgema ühiskonnaklassi vaatamisvahendit alama suunas iseloomustab antropoloogiateaduse algusaegne praktika. Nende kahe valdkonna sünni ja arengu toimus paralleelselt, samas kultuurilises ja kapitalistlikus kontekstis, olles üksteisele kaaslaseks ekspeditsioonidel võõraste kultuuride jäädvustajana (Faris 2002: 78). 19. sajandi lõpus hakati teravalt tajuma põliskultuuride hääbumist. Fotograafia võimaldas näha kaugeid kultuure ja paiku, lubades kujutisi vaadates tarbida mugavalt, kodustatult ja turvaliselt seda eksootikat, mis Lääne inimese jaoks ühtaegu huvitav, võõras ja metsik (samas: 79). Selliste piltide vaatamise üritused olid 19. sajandi lõpul rahva seas küllaltki populaarsed ja levinud oli ka põlisrahvaid kujutavate piltide kollektsioneerimine, kuid fotod eesti talupojast ei näi siinsetele ühiskonna kõrgkihti

kuulujatele huvi pakkuvat ning kogude koosseisus neid ei kohta (Faris 2002: 79; Liibek 2009: 26–27).

Eesti maarahva seas oli fotograafiaharrastus 20. sajandi alguses veel küllaltki uudne nähtus ning selle suhtes valitses mitmesuguseid, isegi vastuolulisi arvamusi. Fotografeerimist peeti talurahva seas kohati edevuse väljenduseks. 20. sajandi algul kirjutab fotograafia populariseerija Eestis ja üks esimesi etnograafilisele fotole pühendunud eestlasest piltnikke Heinrich Tiidermann: *Paljud lasevad maal endid ka ülesse võtta, iseäranis perekonnaga, aga see teeb palju raskusi linna sõita, pealegi panevad naabrid sedasugust nalja paljuks ja kartus naeru eest, hoiab paljugi tagasi* (Tiidermann 2003: 27). Pildistamine oli niisiis seotud nii raskuste kui eelarvamustega. Samas oli raamitud perekonnafotodel oluline roll eluruumide kaunistamisel, seda tõendavad 19. sajandi lõpust pärinevad seinale riputatavad suureformaadilised perekonnafotod (Troska 2008: 260, Liibek 2009: 27).

Arvestades pildistamise populaarsust (jäädvustustel talletati kõik perekondlikud ja teised olulised sündmused; populaarsusest kõneleb ka fotoateljeede rohkus), võib eeldada, et 30ndateks oli selle jäädvustusvahendi olemasoluga pigem harjutud ja see oli muutunud või muutumas tavapäraseks tarbeasjaks, kuigi kõrge hind polnud paljudele jõukohane.

1.2. Fotograafia ja eesti folkloristika 20. sajandi esimesel poolel

Sündmuste, nähtuste ja inimeste visuaalne esitus omistab tekstile (näiteks uudisele) omal moel justkui suuremat tõeväärtust: *19.-20. sajandi põhimõtteline okulaar-tsentrism, fakt, et TÕDE pidi tajutama just silmaga, nägemismeele kaudu, indikeerib vaatamist kui inimtegevuse keskseks kujunenud informatsiooni verifikatsiooni viisi* (Linnap 2004: 28). Varasematest maailma kujutamistehnikatest (maalimine jne) erineva ümbrust reprodutseeriva omadusega kujunes fotost vajalik tööriist nähtuste pildilisel fikseerimisel. Fotograafiat peeti 20. sajandi alguses *uurijale igas teadusharus ärahindamata abiliseks* (Parikas 2003: 39), mis võimaldab tekitada nii tõendus- kui uurimismaterjali mitmetes valdkondades. Seda arusaama illustreerib ilmekalt tänaseni

säilinud TÜ kirurgiakliiniku ajalooline fotokogu, mille hulka kuuluvad ühed varasemad eestlast ja tema tervislikku seisukorda jäädvustavad fotod (Kriis 2007).

Eesti rahvaluuleteaduse metoodikas andis fotograafia võimaluse jäädvustada konteksti, piltidel talletatud inimesed ja toimingud andsid lisamõõtme tekstidele. Rääkides soomlastest teadlase A. O. Väisase ja kunstnike A. Sailo ja C. Bengtzi ekspeditsioonil seto laulikute jäädvustamisest, kirjutab A. Kalkun: *Rahvalaulikute visuaalse jäädvustamise taustal oli 20. sajandi algul ka soov anda rahvaluulekogudele veel üks „teaduslik“ dimensioon* (2009: 6). Selles kontekstis oli fotograafial ja skulptuuril roll teadusettevõtmise metoodikas – tollal tekstide uurimises valitsenud arhetüüpide otsimine väljendus setusid jäädvustanud kunstniku tegevuses, kelle tegevust laulikute jäädvustamisel võib tõlgendada ka kui püüdlust jõuda seeläbi laulikute müütiliste algkujudeni (samas).

Moderniseeruva ühiskonna kontekstis nähti fotograafiat ennastki kui võimalikku rahvapärимuste allikat. Kui Oskar Loorits visandab 1928. aastal kaasaegse rahvaluule teemasid, millele kogumisel võiks samuti tähelepanu pöörata, leidub seal teiste *uuenduslike ja moodsate* asjade seas ka päevapildistamine (Loorits 1928).

Fotoaparaadi kaasamine rahvaluule kogumise metoodikasse võttis üha enam hoogu alates Richard Viidalepa tööst.² Välitöödelt laekuvate pildistuste hulk on enne 1950ndaid pigem vähemuses³, suurema fotode hulgaga esinevad fotokogus vaid mõned folkloristid (vt ptk 2.2.). 1950ndail toimus muutus välitööde korraldamises, tulenevalt vajadusest koguda nõukogude ideoloogiaga vastavuses olevat materjali ja toimuma hakkasid regulaarsed erinevaid asutusi kaasavad välitööd, millest hiljem võttis osa rahvaluuleosakond täiskoosseisus (seni käidi kogumiskäikudel üksikult või paarikaupa) (Oras 2008: 60-61). Muutus kogumispraktikas kajastub ka fotokogus – alates 1957. aastast hakkavad kogu täiendama ja registrit kujundama suures osas just ekspeditsioonidel tehtud fotod. Kuid see ajastu jääb käesoleva töö raamiks seatud ajalistest piiridest välja.

² R. Viidalepp töötas ERA-s 1929-1947, hiljem (1952-1979) Keele ja Kirjanduse Instituudis (Rahva...: 381).

³ Ka korrespondendid tundsid vajadust rahvaluulet visuaalselt jäädvustada, seda valgustab tõik, et 1940ndatel palusid fotohuvilised kaastöölised ERAlt toetust fotoaparaadi soetamiseks, mis jäi küll rahuldamata (RS 1940: 40).

Rahvaluuleteaduses nähti fotograafia abil võimalust fikseerida *asjade seis*, moodustada kogutud pärimustele *loomulik* (vt ptk 3.1) visuaalne kontekst. Fotograafiasse suhtutakse kui väljalõikesse elust endast (Viidalepp 1938: 130), mis seostub üldse Oskar Looritsa tollase ideega rahvaluule kogumisest ja korrastamisest kui *elupiltide maalimisest* (Loorits 1939: 201). Kui tekstid on killukesed terviklikust endis-aegse elu mosaiikpildist (samas), siis fotod lisavad sellele elulähedust.

1.2.1. Joonistused

Joonistamine ja jooniste tegemine oli 19. sajandil etnograafias ja ka teistes toleaegetes teadustes aktsepteeritud jäädvustusmeetodiks, mille eesmärgiks oli *uuritava materjali võimalikult adekvaatne jäädvustamine vastandina lavastuslikule või väljamõeldule* (Viires 2005). Etnograafilised joonistused muutusid hiljem *osaks esemelise kultuuri süstemaatilise talletamisest ning olid kooskõlas muuseumi* (- Eesti Rahva Muuseumi) *kogumisprintsipidega* (samas). Kui aga etnograafiline joonistus kujutab asju, esemeid, siis rahvaluuleteaduses on selleks keskseks kujutatavaks inimene – jutustaja, laulik, pärimusekandja. Lisaks jutustajate portreedele antakse joonistuste abil edasi ka liikumist sisaldavaid tegevusi – mängude ja tantsude kirjeldusi, mida pelgalt teksti abil ja pildistamis- ning hiljem ka videojäädvustamise võimaluste puudumise tõttu oleks raske kirjeldada.

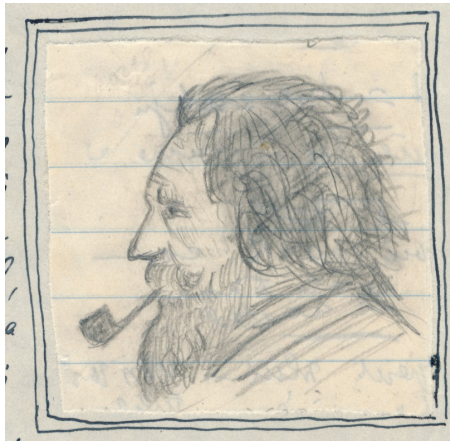
ERA fotokogu iseärasusena võib välja tuua seda, et peale fotode on sinna arhiveeritud küll postkaarte, kuid mitte joonistusi, kuigi ka need olid oodatud täiendused kogumistöole.

Kuna ka rahvaluule kogumisretkedel nähti vajadust visuaalselt dokumenteerida ning fotoaparaadi puudumisel soovitati teha seda joonistades, peatun käesolevas alapeatükis põgusalt Richard Viidalepa visanditel jutustajatest, mis leiduvad tema 1928. aastal toimunud Virumaa ja Tartumaa kogumisreisi kajastavas päevikus.⁴

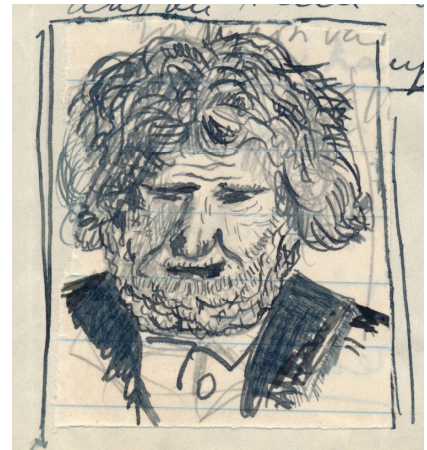
Viidalepp mainis oma kogumis- ja pildistamisjuhendites korduvalt palvet fotoaparaadi puudumisel teha kirjelduste juurde võimalusel joonistusi, nii toimingutest kui jutustajaist (1937a: 31; 1936: 41).

⁴ ERA II 12, 11/40 < Virumaa –R. Viidebaum (1928)

Ta kasutab vähesel määral joonistamist ka etnograafilisi kirjeldusi edasi andes⁵, kuid üldiselt piirdub siiski jutustajate joonistamisega. Kohati ei suutu ta oma visanditesse küll kõige tunnustavamalt, nagu näiteks Mihkel Kaevalti, Simuna kihelkonna kõige jutukama ja teadjama mehe visandi puhul, justkui hea jutustaja väärinuks enamat: *Välimuselt on ta ka tore vana. Visand siin kõrval annab ta huvitavast välimusest siiski vähe edasi*⁶.

Mihkel Kaevalt

Gustav Laur

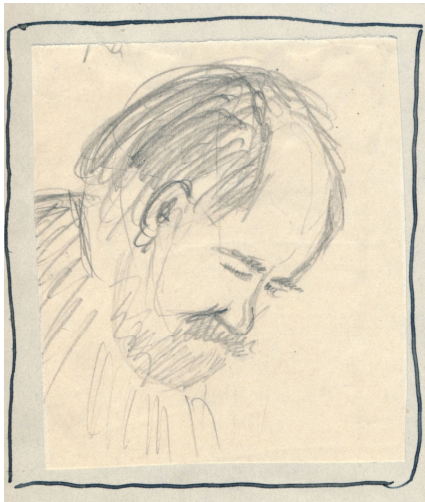
Päevikukatketest aimdub, et portreeterimiseks ajendab enamasti jutustaja erakordne välimus, mitte tingimata aga näiteks rohke pärimusesaak: *Gustav Laur on välimuselt tore vana, kuid mäletab vähe*⁷.

⁵ ERA II 12, 19 < Virumaa –R. Viidebaum (1928)

⁶ ERA II 12, 33 < Virumaa – Richard Viidalepp (1928)

⁷ ERA II 12, 29 < Virumaa – Richard Viidalepp (1928)

Erinevalt pildistamisest oli jutustajaid võimalik joonistades üsna märkamatuult jäädvustada, mis võib nii mõneski kogumissituatsioonis eeliseid anda. Nagu nähtub ühest kirjeldusest, eelistaski Viidalepp seda teha salaja: “*Aleksander Kleini välimus on umbes niisugune, nagu ma seda salaja sain piiritleda; nagu need teisedki viskad*”⁸.

Aleksander Klein

Teisal jälle takistab jutustaja lähedal viibimine tema jäädvustamist: *Huvitavam oli kokkupuutumine ühe ligi 100-aastase eidega, kes veel praegugi arstib sõnadega mitmesuguseid hädasid ja haigusi. /-/ Selle nägu oleks väärind ka jäädvustamist, kuid joonist. ei saand, sest istusin ta voodiserval (avaldas oma sõnad poolsalaja) ja fotot polnud mul ka*⁹.

Salaja jäädvustamine on osa kogumismetoodikast, mis soovitas ka üleskirjutusi teha võimalikult märkamatuult, et jutustajat mitte härida ega tagasihoidlikuks teha.¹⁰ Teisalt kajastab see kindlasti ka tundlikku ja segast suhtumist taolisse tegevusse, mis ühelt poolt võis tunduda jutustajatele lihtsalt kahtlusi äratavana koguja suhtes, kuid samas võimalik ka, et motiivid, miks jäädvustatakse, jäävad jutustajate jaoks ebaselgeks.

⁸ ERA II 12, 31 < Virumaa – Richard Viidalepp (1928)

⁹ ERA II 12, 36/7 < Virumaa – Richard Viidalepp (1928)

¹⁰ ERA II 130, 15 < Muhumaa – Richard Viidalepp (1937)

1.3. Fotokollektsioone puudutavaid uurimusi

19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest pärinevate Eesti muuseumides leiduvate fotokollektsioonide kohta ilmub aeg-ajalt eri aspektidest lähtuvaid ülevaateid, mis enamasti põhinevad ühe autori fotode analüüsimisel ning käsitlevad kasutatud materjali ja fotomenetlusi. Kirjutised keskenduvad sel ajal tegutsenud fotograafide rolli uurimisele ja rõhutamisele eesti kultuuri- ja fotoloos (nt Asmer 1996). Lisaks sellele puudutatakse mõnedes käsitlustes põgusalt pildistamisestetikat ja –stereotüüpe ning analüüsitakse foto kompositsioonelemente (Liibek 2006, Parmas 2007). Vaadeldud on ka fotode kogumit albumite kujul, lähtudes selle kujundajast ja omanikust (Reidla 1998), mille kaudu ilmneb fotoalbumite kui koos kommentaaridega moodustunud terviku väärtus omaaegse kultuuriloo allikana.

Eelpool mainitust erineva käsitluse pakub Peeter Linnap, analüüsid Johannes Pääsukese fotosid (2003). Kirjutises lahkab ta näiteks Pääsukese pildikeelt, lähtudes fotograafi käsutuses olnud võimalustest – tollaste fotomaterjalide ja -tehnikate iseloom ning kõrge hind determineeris *lavastuslikkuse*, kuna iga kaader tuli õnnestumise nimel hoolikalt läbi mõelda: *Seetõttu on Pääsukese tegevust mõttekam tõlgendada teatraalse aktina, kus režissuuri olemuse määrasid ära ennekõike etnograafilise dokumentalistika lavastusreeglid – stsenaariumid, mille sihiks on tõelust rekonstrueerida* (samal: 95-96). Nii osutubki kõnekaks pildistamise viis, mis kajastab *kujutamise individuaalseid elemente, nähtavaid ja aimatavaid moodustisi, mis loovad Pääsukese stiili või kõnelevad pisutki toleaeagsete pildiinstrumentide visuaalsetest kõlaregistritest ja arhailise fotomaterjali tundlikkuse laadist* (samal). Lisaks stilistika lahkamisele vaatleb ta Pääsukest koos Sachkeri ja Tiidermanniga romantilise rahvusriikluse alustugede kujundamise diskursuses (samal: 101), olles esimeste fotograafide seas, kes jäädvustasid eestlasi.

Käsitletud on ka mõnevõrra etnograafilist representatsiooni fotograafias – näiteks 2008. aastal toimus Kumu Kunstimuuseumis näitus „Reis maale. Etnograafiline konstruktsioon fotos ja filmis“, mille raames leidis aset etnograafilistele fotodele pühendatud seminar. Selle raames käsitleti etnograafiliste ülesvõtete tegemise ajalugu, selle praktika ajendeid ning etnograafilise representatsiooni ajaloolisi ja kaasaegseid aspekte (EKM 2008).

2. Ülevaade Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogust

2.1. ERA fotokogu kujunemine ja korraldus

Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA) loodi 1927. aastal Eesti Rahva Muuseumi (ERM) juurde, esmase eesmärgiga koondada kõik rahvaluulekogud (Leete jt 2008: 21). Pole selge, kas ja kuidas jagati fotod ERMi ja ERA vahel või millal üldse otsustati fotode arhiveerimise vajalikkuse kasuks – selleteemalisi arutlusi pole ma arhiividokumentidest leidnud.

Kogu korrastamine jäi suuresti sel ajal ERA vanema abijõuna, kuid hiljem eri ametikohtadel töötanud Richard Viidalepa ülesandeks, kes tutvus selleks 1936. a. fotode organiseerimisega Eesti Kirjanduse Seltsi kodu uurimise toimkonnas, Riigi Keskarhiivis ja Eesti Rahva Muuseumis¹¹. Fotode esialgse korrastatuseni jõuabki ta 1936/1937. aastal, mis märgitakse ära vastava hooaja aruandes. Kogu sisaldas selleks ajaks 585 fotot. Nagu rahvaluulekogumise ajalugu algab Jakob Hurda nimest, nii on ka ERA fotokogu esimesteks säilikuteks Hurda portreed. Järgnevad teised rahvaluulekogujad, jutustajad, sekka erinevaid objekte. Et fotosid kogunes juba enne kogu loomist, näitavad märkmed fotokogu kataloogi lahtris *Kellelt ja millal saadud*, kus fotode laekumise kuupäevadena on üles täheldatud aastanumbreid läbisegi 1920ndate lõpust kuni 1940ndateni. Kogu korralduse osas võib sellest järeldada, et fotode järjestamisel pole peetud oluliseks kriteeriumiks nende laekumisaega ning samasse registrisse on paigutatud nii negatiivid, klaasnegatiivid kui positiivid.

ERA fotokogu kartoteegis on fotod jaotatud temaatiliselt (vt Lisa 1), kirjed fotograafide nimedega on paigutatud rahvaluulekogujate kartoteeki, mis võimaldab otsida fotosid autorist lähtuvalt. Taolises arhiivi kartoteegisüsteemis moodustub fotole kontekst teiste sama sisuga piltide seas, mitte aga näiteks ühe autori fotodest. Teemajaotus kajastab oma loomiseaegseid uurimisteemasid ja rahvaluuleteaduses hetkel aktuaalsed olnud valdkondi ning käsil olevaid ettevõtmisi, millele vajati pildilist katet.

¹¹ EFAM, ERA 16, Viidebaum

Järgnevalt annan ülevaate, millest koosneb ERA fotokogu vaatlusalusel perioodil (fotod nr 1–2186), kes olid suuremad pildistajad ja millised teemad sel ajal fotokogus domineerisid.

2.2. Fotode autorid

Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogus olevad pildid võib lähtuvalt nende tegemise motiividest jagada kaheks – esiteks need, mis on kogutud välitöödelt või saabunud korrespondentide vastuste hulgas, olles üles võetud enamasti elukutseliste piltnike poolt, ning teiseks folkloristide või kaastööliste endi tehtud fotod, mis on tehtud ilmselt teisi põhimõtteid ja eesmärke silmas pidades. Üldistades võib öelda, et esimese osa fotod on enamasti ateljeefotod, olles eeldatavasti üles võetud isiklikust eesmärgist lähtudes (mälestuseks vms) ning esindavad jäädvustatavat n-ö pidulikumast küljest – säetuna sellisena, kuidas ta end ise näidata soovib. Folkloristide pildid kogus kajastavad kogumissituatsioone, kuid teatud määral näitavad ka inimeste argielulist poolt. Veidi üle poole vaatlusalusesse kogumisse jäävatest fotodest moodustavad ateljeefotod. Kuna arvatavasti eelkõige just fotoaparatuuri ja –materjalide kallidusest (kindlasti ka isiklikest huvidest) tingituna oli tollal rahvaluuleteadlaste seas pildistajaid vähe, ongi fotokogus 1951. aastaks rohkelt arhiveeritud vaid Richard Viidalepa (415 fotot), Rudolf Põldmäe (207) ja Armas Otto Väisase (110) ülesvõtteid, teiste teadlaste omi leidub vähem või üksikult.

Korrespondentidest pildistajate seas paistavad saadetud fotode rohkusega sel perioodil silma Tõnu Võimula/Viedemann¹² (70 fotot), Valeria Egorov¹³ (63) ja Oskar Grepp (41). Fotokuningateks tituleeritud (Ester-Väljaots 2008) vendade Parikaste fotosid on vaatluse all oleva fotokogumi seas arhiveeritud 110. Veel on rohkem

¹² Tõnu Võimula (Viedemann) (1871–1955) oli raskejõustiklane ja rahvaluule suursõnakuja Kose kihelkonnast.

¹³ Valeria Egorov oli ERA stipendiaat, kes arhiivi ülesandel kogus rahvaluulet Petserimaa venelastelt. Rahvaluulekogumise aruandes kirjutatakse, et ta on *toonud kaasa haruldaset suure ja sisurikka korjanduse: 1271 lk., sisult 955 p. Selles on rohkesti häid rahvalaule ja rahvajutte murdeomases kirjapanekus, kommetekirjeldusi jne. Täienduseks sõnalistele kirjeldustele on tehtud veel hulk fotosid* (Viidalepp 1937: 101).

arhiveeritud Vilhelmine Säägi¹⁴ (96 fotot), Eduard Sellekese¹⁵ (55) ja Mari Musta¹⁶ (45) jäädvustusi. 334 fotol pole autor teada.

Fotode saatmist oldi valmis ka tasustama ning seda asjaolu mainiti mitmes kogumisüleskutses. Soovitud summa paluti foto saatjal endal määrata. Kogu inventariraamatu märkmetele tuginedes võib järeldada, et ostetud fotosid ei olegi sellest perioodist väga palju – 172 tükki. Nende seas on näiteks V. Säägi 54 *dünaamikat* tabavat¹⁷ fotot setude kombetäitmistest, Jakob Lauuli¹⁸ fotosid juttudega seotud paikadest, Johann Klekneri¹⁹ ülesvõtteid talgutest ja talgulistest jne.

2.3. Teemaatilised valdkonnad Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogus

Ajastuomast kogumispoliitikat iseloomustab sisuliselt kindlasti see, mis teemalisi pilte kogusse haarati. Nõnda joonistuvad välja mingid teemakogumid, millele üldises kogumispraktikas rõhku on pandud. Sellest tulenevalt võib üldistavalt öelda, et kõige rohkem on antud perioodil arhiveeritud fotosid laulikute ja teistest pärimuse esitajatest (30%). Oma osa on siin kindlasti selles, et juhendites toonitati, et saadetak fotosid laulikute ja jutustajatest, kellelt suuremal määral kirjutatud. Teisel kohal on fotod paikadest (16%), järgnevad ülesvõtted rahvaluulekogujatest, folkloristidest ja kogumissituatsioonidest (siia hulka arvestasin ka arhiivi kujutavaid fotosid) (15%). Etnograafilisi pilte on 12% osas (sh rahvakunstiesemed jms), kombestikust-tavadest (sh nt kiiged ja kiikumine, mille kohta ilmus samuti eraldi küsitluskava ning oodati ka fotosid) 12%, tantsu teemalised fotod moodustavad 9%, pilte mängudest ja mängimisest 6% ulatuses jne.

¹⁴ Vilhelmine Säägist on teada, et 1936. aastal asus tema fotoateljée/kontor Petseris Tartu tn 28 (andmed pärinevad Rein Saukaselt).

¹⁵ Eduard Selleke (1895-1976) oli kauaaegne Tartu Ülikooli teaduslik fotograaf, kuid töötas ka teiste asutuste huvides. Jäädvustas Esimest maailmasõda ja kodusõda, kuid enamik dokumentaalse sisuga fotosid on hävinud. (Teder 1972: 77)

¹⁶ Mari Must (1920-2008) KKI keeleuurimise sektori teadustöötaja.

¹⁷ V. Säägi fotodega illustreerib O. Loorits oma tekstis väidet, et rahvapärismuste kogumise juures tuleks aineliste ja sõnaliste elementide kõrval tähelepanu pöörata ka tegevusele kui *kolmandale rahvaluule põhielemendile*, mida nimetab ka dünaamiliseks elemendiks (Loorits 1940:41).

¹⁸ Saaremaa fotograaf.

¹⁹ Johann Julius Klekner (Kurvet) (1882-1942) alustas rändfotograafina Läänemaal, jäi paikseks Saaremaal Orissaares. Tema teeneks kohalikus fotoloos on Orissaare ümbruse jäädvustamine 1930. aastail. (Püüa 2002: 97, 99)

Kogus leidub ka fotokoopiaid ERMi ja EKLA kogudest; lisaks fotodele on kogusse paigutatud ka postkaarte juudi ja setu usukombeist, paikadest jms (sellest perioodist 58) ja 5 pühakuteemalist värvilist pilti.

Sellest nähtub, et fotokogu oli algselt rohkem kogum visuaalset materjali, milles leiduks vajadusel illustratsioone erinevatele teemadele.

2.4. Erifondi paigutatud fotod

Kuna selles töös vaatluse all oleva ajastu ja fotokogumi piiriks sai n-ö tsenseerimisaktsioon, siis väärib see sündmus siinkohal eraldi põgusat äramainimist. Tänapäevase käsitluse kohaselt tsenseerimisaktsioon toimus kahes jaos – 1945.–1946. ja 1950.–1952. 1945. aastal saadetud Muuseumide Sektori käskkirja kohaselt eraldada ebasobivad materjalid erifondi näib puudutavat vaid käsikirju ja teatud perioodil avaldatud raamatuid (Kulasalu 2013: 41). Kuna kogude läbitöötamine ebasobivate materjalide leidmiseks oli suur ja ajamahukas töö ja ilmselt ka lähtuvalt käskkirjast, jäid fotod seekord tähelepanu alt välja. Fotode kõrvalejäämise põhjuseks võib olla seegi, et temaatiliselt keskenduti enamjaolt poliitikaga seotud teemadele ja isikutele.

Siiski on 1950. aastaks Kirjandusmuuseumi kogudes leiduvad materjalid ja nende vastavus ideoloogiale seatud kahtluse alla ja teoks saab teine tsenseerimisaktsioon, mis süveneb juba laiemalt teemade osas ja hõlmab ka fotokogu. Selleks ajaks moodustunud fotokogu hinnati ümber ja seni väärtuslikuks vms peetud fotode hulgast leiti juba ebasobivaid ja ohtlikke. 1950. aasta teadusliku töö aruandes on mainitud 2186 foto läbivaatamine Salme Lõhmuse poolt ja 80 foto erifondi eraldamine (samas: 76).

Eraldatud fotodest enamiku moodustavad Oskar Looritsa isikuga seonduvad pildid, kuid on ka teisi üksikuid isikuid ja sündmusi kujutavaid fotosid, mis on eraldatud nende isamaalisuse tõttu (samas: 101–102).

Tuginedes K. Kulasalu töös esitatud ülevaatele tsenseeritud palade sisust, võib öelda, et üldjoontes on fotode eraldamisel piirdutud teatud isikute, rahvuslike ja Eesti Vabariiki puudutavate fotodega. Seevastu erinevalt tsenseeritud tekstidest, millest roppuste otsimine viis kohati äärmustesse (samas: 82), pole näiteks obstsöonsustesse kalduvad fotod eraldatuks osutunud. Nõnda jäid kas siis kontrollija tähelepanematuses

või fotode endi “ohutusest” tingituna fotod *soenussi* demonstreerimisest ja *poti tegemisest* fotokogu koosseisu alles, olles tollases inventariraamatus ainukesed, mille juurde on kantud ka märke *obsts*.

Sealjuures on mõned erandid. Erifondi paigutati hiljem palju kasutust leidnud foto tee ääres magavast purjus setu naisest, kes magab tee ääres.²⁰ Lisaks sellele on köidete kontrollijate tähelepanu pälvinud ka üks kirjeldus sokutantsust²¹, mille erinevad etapid on varustatud ka pildinäidetega. Tegemist on siis meestetantsuga, milles liikumise ajal osalejad teevad mitmesuguseid vigureid, käies käpuli ümber üksteise, nuusutavad üksteise tagumist poolt, mökitavad ja ronivad teineteisele selga. Veiderdusi demonstreerivad fotod on tollase praktika kohaselt kleebitud otse köitesse kirjelduse vahele ning eraldatud on nad koos terve lehega. Kui tavaliselt on käsikirja kleebitud foto juurde märgitud ka tema registrinumber fotokogus, siis nendel see puudub ning neid fotoregistrisse pole kantud.

Eraldatud fotod tagastati kogudesse 1966. aastal.

²⁰ ERA, Foto 637 < Setumaa – V. Säägi (1931)

²¹ ERA II 253, 510/6 < Torma khk.. Sadala v. – P. Tammepuu < Rudolf Toomiste, s. 1886, Juulius Sildvee, 82 a. (1939)

3. Rahvaluulet kajastav foto

Selles peatükis vaatlen, milliseid põhimõtteid peeti pildistamisel oluliseks Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu kujunemise algusaegadel, kuidas tollaste arusaamade järgi oli kohane rahvaluulet pildil jäädvustada ja kajastada.

Kogumistöö edendamiseks koostatud juhendid olid olulised arhiivi saabuva materjali kujundajad, milles fotod olid korrespondentide kogumistöös oodatud täiendava materjalina ja neid paluti saata pea iga teemat illustreerima. Tuginedes Karin Beckeri väitele, et kogusse koondatud fotod tervikuna moodustavad institutsiooni pildi oma uurimisväljast (1992: 3), vaatlen tekste, mis saatsid fotokogu kujunemist. Tähelepanu all oleva perioodi kestel avaldati Rahvapärimate Selgitajas kaks pildistamist puudutavat artiklit.²²

1938. aastal ilmunud Richard Viidalepa esimeses põhjalikumas juhendis *Mida ja kuidas pildistada* kritiseerib autor mõningast pildistajate asjatundmatusest tulenevat puudulikkust senises pildimaterjalis ja soovib õppevahendina vendade Peeter ja Johannes Parikase fotoõpikuid. Lisaks nimetab Viidalepp mitmeid rahvaluule valdkondi, mis ei kajastu fotokogus, näiteks rahvakalendri tähtpäevad, ning mainib sealjuures mitmeid jäädvustamist väärivaid momente.

Teine allikas, mis kajastab fotodele seatud ootusi rahvaluule jäädvustamise osas, on 1940. aastal ilmunud Oskar Looritsa arhiiviülevaade *Meie sisetööst ja välisabist*, milles autor kirjeldab kogumistööd ja hetkeolukorda kogude korraldustöös ning juhib tähelepanu rahvapärimate dünaamilisele elemendile – toimingutele ja funktsionaalsusele, mida vanemad kogud tema sõnul ei kajasta (Loorits 1940: 44). Selles kontekstis rõhutab ta fotograafia hädavajalikku abi rahvaluule dünaamiliste elementide jäädvustamisel ning toob näidetena samuti ära mitmeid toiminguid, mida võiks igakülgselt jäädvustada, ning millest puudub igasugune pildimaterjal (nt suudlemine, usukombed, suitsetamine) (samas: 44–51).

²² Hiljem on ilmunud E. Liivi sulest „Pildistamisest ja fotode kogumisest“ (1961) ja R. Viidalepalt „Me vajame häid fotosid!“ (1968), kus ta suures osas kordab oma põhimõtteid pildistamise osas.

Selles ajalises ja kultuurilises kontekstis, milles kujunes rahvusriik ja mille juures oli rahvaluule oluline tugi rahvusliku identiteedi kujundamisel, annab taoline fotokogum omalaadse visuaalse tausta kogutud vaimuvarale. Tollase rahvaluulekäsitluse järgi mõisteti seni kogutud rahvaluulet kui rahva ühisvara ja arhiivi suurimaks ülesandeks oli seda avaldada.²³ Milline roll oli selles fotodel ja mis määral võib arhiveeritud piltidest seoseid sellise identiteediloomega otsida? Arvestades mainitud tekstides kirjutatut, võiks eeldada, et üleskutsete koostajatel oli mingi ettekujutus sellest, kuidas ja milliste võtetega rahvaluulega seonduvat jäädvustama peaks. Kui Loorits kirjutab 1935. aastal hooajaplaanis, et materjali, mille kogumisele rõhku panna, *võidaks siis ka laiemalt rahvusliku kultuuriloo ja propaganda huvides ära kasutada*²⁴, võis ka fotode kogumine ja nende esitamine teenida teatud kontekstis tollase ideoloogia kohaselt sama eesmärki.

3.1. Loomulikkus ja lavastuslikkus

Mõlemas eelmainitud pildistamist puudutavas kirjutises tõuseb olulisema märksõnana esile *loomulikkus*. Jäädvustatavat soovitakse fotol näha loomulikus situatsioonis ja tegevuses, justkui fotokujutis oleks võimeline vaatajale taasesitama selle olukorra ja keskkonna, milles nähtus või inimene kunagi eksisteeris. Ühest küljest enesestmõistetavana kõlav nõue esindab teisalt siiski teatud tavadel, kultuuritraditsioonidel või ettekujutustel põhinevat arusaama sellest, mis on loomulik ja mis mitte, ning kuidas kaamera ees peaks käituma (Becker 2000: 105).

Arhiivi kogusse oodatud fotol peab olema kujutatav oma harilikus keskkonnas. Järgnevas tsitaadis esitab Viidalepp oma nägemuse pärimusekandjate jäädvustamisest:

Jutustajaid, laulikuid ja muidki isikuid pildistatagu neile loomupäraselt olekus ja ümbruses, selleks pole sugugi vaja inimest alati näit. seina äärde seisma panna. Piibumees pildistatagu ikka koos piibuga, sukka kuduv naine ühes sukavarrastega jne. Kus veel pulmades esineb rahvalaulikuid, seal oleks neid soovitav pildistada just nii, nagu nad esinevad, samas asendis, järjestuses ja riietuses. (Viidalepp 1938: 128).

²³ EFAM, ERA 3b, O. Looritsa kiri Hariduse- ja sotsiaalministeeriumi teaduse ja kunsti osakonnale, 1935

²⁴ EFAM, ERA 3b

Suurtest tekstimassiividest koosneva rahvaluulearhiivi jaoks oli foto võimalus edasi anda konteksti, mis rahvaluule üleskirjutuste juurest üldiselt puudu, kui just koguja oma päevikus seda ei valgustanud. Tekstidele, mis Looritsa järgi rahvaluule sünkreetilist olemust silmas pidades on vaid fragmendid tervikust, neile võis fotost loota vajalikku täiendit, lisamõõdet rahvaluule üles kirjutamisel. Pilt annab tollase arusaama järgi vaatajale võimaluse näha asju *oma silmaga*, nii nagu nad on. Sel ajal ei satu küsimuse alla foto objektiivsus või subjektiivsus, pildi konstrueeritus või kaamerasilma valikulisus.

Tollase arusaama järgi on kaamera roll olla neutraalne ja märkamatu kõrvaltjälgija, mis ideaalis tabab hetke sellesse sekkumata:

Korralik päevapilt ei tohi tunduda kunstliku ega tahtliku kombinatsioonina, vaid see peab mõjuma kui usutav ja tõetruu väljalõige elust endast. /--/ Mänge, tantse, usukombeid jne. tuleb pildistada kõrvalt, tegevuse kestel, ilma et asjaosalised vahiksid pildistajat või aparati. Nii saame loomulikult mõjuva ülevõtte. (samas: 130)

Jääb mulje, et foto peab näima loomulikuna, ilma et peaks seda teostuselt tingimata ise olema – tollase rahvaluule jäädvustamise kontseptsiooni kohaselt polnud antud valdkonnas kohta näiteks fotol, millel, nagu Viidalepp kirjutab, *asjaosalised vahiksid pildistajat või aparati*, kuigi selline jäädvustus oleks kaasajal kõnekas nii mõneski muus teemas ja esindaks justnimelt loomulikku suhtumist fotoaparati. Näide ühest võimalikust *loomulikust*, situatsiooni oma kontekstis esitavast fotost leidub Viidalepa enda kogumispäevikus: *Eitedel on pead koos. Väga iseloomulik jutustamispoos. Pildistan neid selja tagant.*²⁵

Eitede salajutud.
ERA, Foto 287. R. Viidalepp (1936)

²⁵

RKM II 335, 113 – R. Viidalepp (1936)

Teisalt võib lugeda *loomulikkust* väljendavaks ka seda, millisena sooviti end välja paista lasta. Rudolf Põldmäe on oma Setumaa ekspeditsiooni fotode seerias jäädvustanud situatsiooni, kus valmistatakse ette tüdrukut pildistamiseks, ning oma päevikus on ta põgusalt avanud ka sündmust ja sotsiaalset konteksti. Järgnev tsitaat on lisaks muule ka hea näide ühest tähendusest, mis oli tollal fotoaparaadil ning võimalusest, kuidas seda kogumise edendamise nimel nõ. ära kasutada: *Üks säärane „mammatütar” võttis ka meie tantsupeost osa. See oli nähtavasti väga hellitatud ja hoitud setu „preili”, kelle mugavat elujärge teised näisid lausa kadestavat ja seetõttu tikkusid tüdrukut meiegi juuresolekul nõökama. Tüdruk ei sobind ju kuigi hästi teiste hulka ega tahtnud ka nii naiivse heatahtlikkusega kaasa lüüa tantsude näitamisele. Pidin meelitamiseks tegema „iludusest” eri pildi, mille ettevalmistamine nõudis hulk aega teistegi abi. Tüdruk oli isegi priske küllalt, kuid peale selle ta oli ajand endale tublisti riideid selga, et näida võimalikult auväärsena.*²⁶

Ettevalmistused pildistamiseks.
ERA, Foto 485 – R. Põldmäe (1936)

Setu iludus.
ERA, Foto 484. – R. Põldmäe (1936)

Siit tekib aga küsimus, kuidas tajuti tollal pildistamisel ihaldatud *loomulikkuse* ja kohati paratamatu *lavastuslikkuse* piire? Kui palju on lubatud etnograafiliste või folkloristlike fotode puhul lavastuslikkus, et tulemust võiks siiski pidada loomulikuks? Või milline lavastus on „autentne”?

²⁶

ERA II 128, 547 < Setumaa – R. Põldmäe (1936)

Jan Garnet analüüsib oma artiklis (1993) representatsiooni küsimust Rootsi folklorist Nils Keylandi etnograafiliste fotode ainetel. Need 20. sajandi algusest pärinevad fotod on tähelepanuväärsed selle poolest, et erinevalt oma kolleegidest pildistas ta esemeid neid kasutavate inimestega, alles siis oli fotol kujutatu täiuslik. Folklorist oli omas ajas uuenduslik ka sellega, et kasutas fotosid ja pildiseeriaid oma teadustöodes osana analüüsist ja kirjeldustest, mitte pelgalt illustratsioonidena. Kuid artikli autori uurimistöö käigus selgus, et osa Nils Keylandi etnograafilisteks peetud fotodest olid lavastatud väikses suvemajakeses tema kodukohas ja kohalikeks talupoegadeks olid fotodel kehastunud tema Stockholmi sõbrad.

Viidalepp on oma kirjutises aga kategooriline nentides, et pildistamist väärivad vaid ehtsad rahvaluule väljendused ja märgib, et jäädvustama peab ainult *neid kombeid, mis tõeliselt veel esinevad* ega ole õpitud kirjandusest (Viidalepp 1938: 130).

1937. aastal Muhumaal rahvaluulet kogumas käies kirjutas Viidalepp ka oma päevikus, et rahvaluulekogumine võiks olla süsteemsem, et eesmärgiks poleks piirkonna “tühjaskogumine”, vaid et see oleks terviklik uurimistöö vastava piirkonna kohta, kritiseerides samas keelemehi, kes *ühe või kahe vanaeidekese jutu põhjal on valmis rekonstrueerima terve kihelkonna keelemurde*²⁷.

3.2. Foto rahvapärимuste dünaamilise elemendi tabajana

Oskar Loorits oma kaks aastat hiljem ilmunud arhiiviülevaates rõhutab, *kui hädavajaline on alata esinevate rahvapärимuste ja eriti veel toimingute jäädvustamine foto- või filmiaparaadi abil* (Loorits 1940: 46–47). Loorits märgib, et nn. ainelise ja sõnalise vanavara kõrval on kolmandaks rahvaluule põhielemendiks toiming, mis haarab ka kaht eelmist. Ühtlasi tähtsustab ta rahvapärимuse funktsionaalset vaatlusviisi, s.t. on vajalik *selgitada, mis mõte ja eesmärk, mis otstarve ja rakendus – ühe sõnaga, mis funktsioon on igal toimingul ja traditsioonil üldse* (samas: 45). Just nende aspektide jäädvustamisel nähti fotograafias ilmselt suurt abimeest.

Mis puudutab pildistamist, siis Looritsa tekstis tõuseb jäädvustamise puhul esile taotlus tabada liikumist, pildistada tuleks tegevuse käigus. See on omakorda samuti

²⁷ ERA II 130, 14 < Muhumaa – R. Viidalepp (1937)

võimalus väljendada loomulikkust. Oluline on jäädvustada rahvaluule *dünaamilist elementi*, mis seni rahvaluulekogude juurest puudu (samas: 44). Jäädvustatavad toimingud peaksid olema *traditsionaalsed ehk tüüpilised* (samas: 48). Loorits kirjutab, et rahvaluule staatiliste elementide jäädvustamise kõrval tuleks *erilist rõhku /---/ panna just dünaamika, liikuvuse, sündmustiku, tegevuse, toimingute, momentaanselt tekkivate ja täpsalt samasugustena mitte kunagi enam korduvate faktide tabamisele, mis eeldab muidugi suurt fotomehe meisterlikkust ja andi tardund piltide asemel elavaid stseene õigeaegselt ja osavasti haarata* (samas: 47). Teksti illustreerivad V. Säägi fotod.

Kuid Looritsa tekstist ilmneb ka, et foto ei toimi rahvaluuleteaduses ilma teksti või kommentaarita: *Ühtlasi olgu siinesitatud ülesvõtted aga ka tõsiseks hoiatuseks, et fotost üksi veel ei jatku traditsiooni olemuse ja laadi, mõtte ja funktsioonide selgitamiseks, vaid fotodelle lisaks vajame ikka ja ikka jälle põhjalikke kirjeldusi igasuguste usuliste jm. protsessioonide, toimingute ja aktide kohta, vajame andmeid, kes, kus, kunas, kuidas, mispärast jne. suudeldakse pühakuju, põlvitatakse selle ees, lüüakse riste ja ronitakse kuhu alt läbi jne* (samas: 49-50). Et foto oleks rahvaluulet kajastav, on vaja leida sellele sobiv kommentaar.

4. Richard Viidalepp – fotoaparaadiga folklorist

Esimene, kes juhendas rahvaluule kogumistöö juurde käivat visuaalset jäädvustamist, oli Richard Viidalepp. Olles ise ERA fotokogu esimene korrastaja, kujundas tema nägemus selle kogu ilmet tervikuna. Ühtlasi oli ta üks neist folkloristidest, kes käis vabalt ka fotoaparaadiga ümber ning kasutas välitöödel võimalusel fotoaparaati. ERA fotokogus on vaatlusalusel perioodil Richard Viidalepp kõige suurema fotode arvuga esindatud autor (415 fotot). Ühelt poolt koondas ta kogusse erinevate autorite fotod, teisalt pildistas ise välitöödel ilmselt juba selle pilguga, mida on vaja jäädvustada tulevastele põlvedele. Vastavalt soome koolkonna ideele, mille järgi igal folklooripalal on oma algkuju, milleni erinevate andmete võrdlemisel peaks jõudma ja mis aitab välja selgitada regionaalseid eripärasid (Hiimäe 2005: 248), tuli rahvaluule kogumistööd teha võimalikult laialdaselt. Seetõttu oli tollane rahvaluule kogumistöö suuresti lünkade täitmine: *Kogumistööd korraldati vastavalt olemasolevale materjalile: Koguti kohtadest, kust oli vähe teateid või need üldse puudusid, ning valdkondadest, mida oli vähe kogutud või mis olid seni täiesti tähelepanu alt kõrvale jäänud, moodustades seega uue huviringi eesti folkloristikas* (Berg 2002: 27). Arhiivitöös kogutud materjale organiseerides ja korraldades oli vajalik välja selgitada kohad ja teemad, millest arhiivis andmed puuduvad, et nende järgi seada edasist kogumistööd ja tühje kohti võimalikult kiiresti täitma asuda (Hiimäe 2005: 244). Selles kontekstis võib vaadelda ka Viidalepa tegevust fotograafina kitsamalt kui lünkade täitmist fotokogu jaoks.

Nende asjaolude tõttu pööran järgnevas peatükis rohkem tähelepanu just Richard Viidalepa fotodele ja kõrvutan neid tema asjakohaste välitööpäevikute katketega, lastes nõnda ka piltidel kõnelda ning püüdes heita pilku mõne foto tegemise tagamaadele ja olukordadele. A. Kalkun on uurinud rahvaluulekogujate ja nende poolt jäädvustatavate dialoogi, et välja selgitada, kuidas on kogutud materjal sündinud nendevahelise koostöö tulemusel (2011: 130). Ta leiab, et materjali sünniloos mängib siiski koguja isik *dominantset* rolli *“allikate” valimisel ning jäädvustuse sünniloos. See, milline jälg jääb*

välitöödest, sõltub eelkõige jäädvustaja tahtest, kes valib, kombineerib ja suunab (samas :187).

Kogumispäevikute abil võib konstrueerida tausta fotodele ja situatsioonidele, mille käigus on need pildistatud. Nagu kirjutab H. Pärdi oma artiklis, on etnograafilistel välitöödel loodud kogumispäevikute näol *tegemist ainulaadsete isiklikku aspekti peegeldavate ajadokumentidega* (1995: 71). Kui enamasti on etnograafilistest kirjeldustest eemaldatud nii jutustaja kui koguja isik, et anda võimalikult objektiivne pilt minevikukultuurist (samas: 70), siis välitööpäevikuis leidub isiklikke hoiakuid ja suhtumisi. Need võimaldavad *uurida väga intiimsel tasandil uurimistööd ennast, avades muude etnograafiliste allikate geneesi, mis omakorda võimaldab neid kriitiliselt hinnata* (samas: 75). Mainitu kehtib ka rahvaluuleliste üleskirjutuste ja välitöödel tehtud fotode kohta.

Richard Viidalepp (23.01.1904–3.6.1986) oli rahvaluule suurkoguja, tema kogutud materjali on Eesti Rahvaluule Arhiivis üle 15 000 lehekülje (Hiimäe 2005: 243). Tema tähtsus seisnes üleüldises ERA kogumistöö organiseerimises, rahvaluule kogumisaktsioonide korraldamises ning kaastööliste ja kohalike korrespondentide juhendamises (samas). Selle kõige kõrvalt jõudis ta tegeleda ka oma teaduslike uurimustega. Perioodil 1944.–1945. oli Viidalepp Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna juhataja. Peale selle tegeles ta ka rahvaluule populariseerimisega, avaldades ajakirjanduses artikleid erinevatel rahvaluulelistel teemadel (samas: 251).

Järgnevalt toon välja kolm valdkonda, mis kerkivad pildistamisega seoses esile Viidalepa kogumispäevikuid lugedes. Töös on kasutatud vaid neid päevikuid, mis pärinevad kogumisretkedelt enne kogude kontrollimist. Vaatlen, kuidas kajastub ERA fotokogus leiduvatel Viidalepa tehtud piltidel tollane ERA, kuidas tema pildid kujundavad rahvaluulearhiivi fotokogu, kuidas need peegeldavad rahvaluule kogumismetoodikat ning tema enda ootusi rahvaluulet kajastavate piltide suhtes. Sama palju, kui fotod kirjeldavad jäädvustatud objekti, kirjeldavad nad ka oma autori valikuprotsessi (Niglas, Runnel 2001: 201) ning kajastavad autori väärtusi, tõekspidamisi ja motiive teatud hetkel. Seoses Viidalepaga kohtuvad siin kahte sorti valikuprotsessid – mida pildistada ja mida fotokogusse talletada.

4.1. ERA kollektiiv ja rahvaluulekogud

Viidalepp fotokogu esimese korrastajana lõi järjestuse piltidele, mis selleks ajaks olid kogunenud, kujundades sellega fotokogu esialgse näo. Eeldatavasti omas Viidalepp ülevaadet sellest, mida fotokogu juba sisaldas ja mille osas vajas veel täiendust.

Fotokogus olevate Viidalepa fotode seas leidub visuaalset materjali, loomaks illustratiivset materjali ERA minevikule ja ajalookirjutusele. Ta on jäädvustanud ERA ametnikke ja tööjõude arhiivis tööd tegemas ning ka seltskondlikke koosviibimisi.

H. Joonas, O. Jõgevere, O. Männik ja S. Kutti. aias
Aia 42. ERA Foto 248 – R. Viidalepp (1936)

ERA ametnikke ja ajutisi tööjõude.
ERA Foto 228 – R. Viidalepp (1935)

Vaatlusalune periood hõlmab ka Eesti Rahvaluule Arhiivi kogude aja- ja kujunemisloos üht olulist momenti, nimelt kogude Tartust äraviimist läheneva sõjaolukorra tõttu 1943.–1944. a. ning ohu möödumisel nende tagasitoomist 1945.a. R. Viidalepp on selle sündmuse ka põhjalikult fotodele jäädvustanud

ERA kolib sakslaste poolt ülevõetavast majast (Aia 42).
ERA, Foto 2090 < Tartu – R. Viidalepp (1943)

Viidalepa päevikukatked on varustatud rohke sellekohase fotodokumentatsiooniga. Eraldi piltidest endist ta siin ei kirjutanud, jäädvustas fotodele erinevaid etappe ja detaile kogude evakueerimisprotsessis. Aeg oli pingeline ning rahva vaimuvara ebakindlais oludes. Algas Kirjandusmuuseumi töötajate ennastsalgav töö kogude säilimise nimel: *Oli ju selge, et kõige tähtsam, mis niisugusel ebakindlal ajal tuleb teha, on rahvuslike kultuurivarade kaitsmine võimalike sõjakahjude eest, nende säilitamine tulevastele põlvedele* (Viidalepp 1969:171). Oma päevikus kirjeldab käsikirjakogude evakueerimist, arhiivis olevaid fotosid mainib alles evakueeritud varade loetelus: “Fotokogu – 123”²⁸, kuid mulle jääb segaseks, mida number siin tähendab - võimalik, et fotode või negatiivide arvu, kuigi selleks ajaks peaks neid olema tunduvalt rohkem, arvestades, et hooajal 1936/37 on fotokogus juba 585 säilikut.

4.2. Dialoog, milles sünnib foto

Kogumispäevik on väärt allikas, millest võib leida konteksti välitöödel salvestatud materjalile. Sealt on võimalik leida andmeid selle kohta, kuidas ja millises situatsioonis arhiivi talletatud folklooripala on sündinud.

Viidalepa päevikukatketest ilmneb, et pildistamine välitöödel pole alati lihtne tegevus ja valmistab mõnikord lausa tõsiseid raskusi. Oma kirjapanekutes on ta üles tähendanud jutustajate eelarvamusi ja suhtumisi rahvaluulekoguja tegevusse ja sealjuures ka pildistamisse. Siin-seal suhtutakse fotografeerimisse umbusklikult ning väljendatakse oma hinnanguid: *Pildistamisega nõustus ainult sel tingimusel, et teen pildi endale mälestuseks ega pane seda kuhugi lehte. Viimast pidas suureks auteotuseks*²⁹.

Välitöödel Muhumaale 1937. aastal kirjeldab Viidalepp üht keerukat olukorda: *Sõitsin M. Kõvamehe jutule. Peamiselt selleks, et teha fotosid. Kuid täna ei tulnud pildistamisest siiski midagi välja, kuigi mul oli igaks juhuks viinapudelgi kaasa võetud. Vana oli eelmisel päeval maha kukkunud ja seetõttu kondid haiged; tantsimisest ja naljatamisest ütles loobuvat ka lähenevate kõuepilvede tõttu; veel puudusid mere ääres, kus ta istus lehmade juures, õled, kuid kodus kartis saavat sõimata oma naise käest.*

²⁸ RKM II 335, 58 – R. Viidalepp (1943/5)

²⁹ ERA II 191, 58 < Muhumaa – R. Viidalepp (1938)

(Naine oli esimesel käigul pidanud mind salakuulajaks (!) hiljem oli siiski päris lahke ja avaldas ka ise, mida teadis) /-Kahju küll, aga pildid jäid siiski tegemata³⁰.

Eelnev tsitaat näitab ilmekalt ka seda, et Viidalepa-aegse välitöömetoodika juurde kuulub jutustajale kingituste tegemine, milleks olid enamasti viin või kompvekid. Kuid ka pildistamine ise sobis “vahetuskaubaks”: *Tal oli punane rätt peas ja punane põll ees. Mõtlesin, et sobiks pildile võtta. Kuid eit oli väga tõrges, igast küsimusest põikles kõrvale. Kui juba lahkuda mõtlesin ja küsisin, kas ajaviitmise eest peaksin talle tasuma, muutus järsku lahkeks ja hakkas meenutama vanu rahvalaule. Neid tal mälus oli, kuid meeldetuletamine ei läinud ladusalt. Siis tekkis tal soov, et ma pildistaksin ta koos lehmaga ja saadaksin talle mõne pildi. Selle soovi ma täitsin³¹.*

Miina Adler oma lehmaga.
ERA, Foto 250. R. Viidalepp (1936)

Sageli tasuski Viidalepp jutustajatele hiljem pildi saatmisega: *Pildile kutsusin vaestemaja elanikest kõik need, kellel oli olnud meile midagi laulda või jutustada. (Igale asjaosalisele andsin pärast ka ühe ülesvõtte tasuta – meeolehääks)³². Pildistamine on ise ka nõ. jääsulatajaks, olles piisavalt ebaharilik tegevus, et jutustajaid sellega motiveerida koostööd tegema: Neid ergutas asjaolu, et lubasin nad järgmisel hommikul pildile võtta³³.*

³⁰ ERA II 130, 51 < Muhumaa – R. Viidalepp (1937)

³¹ RKM II 335, 118 < Läänemaa – R. Viidalepp (1936)

³² ERA II 36, 17 < Tartu- ja Võrumaa – R. Viidebaum (1931)

³³ RKM II 335, 127 < Läänemaa – R. Viidalepp (1936)

ERA, Foto 252. R. Viidalepp (1936)

Et jutustajad paremini avaneksid ja valgustaksid rahvaluulekogujaid ka neist kommetest, mis muidu võõra eest varjule jääksid, pakuti neile viina. Setumaal leiti aga, et paremaid tulemusi saab eetrit kasutades.

Jootmine ja meeldetuletamine.
ERA, Foto 362. R. Viidalepp (1936)

Siinkohal pean vajalikuks teha kõrvalepõike Rudolf Põldmäe 1936.a Setumaa kogumisreisi päevikusse, kus leidub taustainformatsiooni ekspeditsioonil tehtud piltide kohta. Tegemist oli R. Põldmäe, H. Tampere ja R. Viidalepa ühise kogumisreisiga, mille tööjaotuse kohaselt jäi kogumistöö muljete päevikuks vormistamine Põldmäe ülesandeks. Eetri kasutamise kohta kirjutab Põldmäe oma päevikus: *Palju kergemini mõjutavat aga liikva, mis ongi setude „rahvusjoogiks”. Olime teistel päevadel targemad ja võtsime ainult „hõljuvat” kaasa, mis avaldas ka kiiremini mõju, kuigi saime poolnaljatades Setumaa haridustegelastelt kiruda, et aitame sellega süvendada*

setude hädaohtlikku liigjoomist. Vabandasime endid muidugi ühekordse, teadusliku huviga³⁴.

Antud kogumisreisilt pärinevad fotokogu registris obstsöönseks märgitud fotod, millel eetrit tarvitanud setod demonstreerivad folkloristidele paabapraasniku kombestikku kuuluvaid mängu. Baabapraasniku kombestik oli meeste eest kiivalt varjatud, kuid saavutades eetri abil õige meeoleolu, olid jutustajad valmis neid demonstreerima, sattudes niivõrd hoogu, et folkloristidel on kogu tegevust lausa raske jäädvustada. Põldmäe kirjeldab oma päevikus ühe selleteemalise enda pildistatud seeria saamislugu: *Kui hakkasime aga küsitlema “baaba praasniku” vigureid, siis naised tulid õuest tuppa, “avaliku silma eest” varjule, sest kuidas sa hakkad rõvetsema ilusa tööpäeva kaines meeoleolu. See on arusaadav tantsijate seisukohast, kuid lausa õnnetuseks fotomeestele, sest toavalguses ei tööta ka parim aparaat. Lasin siiski läbi udu fikseerida “tagurpidi karutantsu” piirjooned. Samuti ka hädapärast soenussu, millest meil seetõttu ei tulnud ühtki korralikku pilti. Ja siisuguste asjade demonstreerimisel on inimesed ka seevõrra hoos, et on raske neid kuidagi pildistamiseks seada või juhatada*³⁵.

4.3. Pildistamise tehnilised üksikasjad

Kogumispäevikud annavad välitöödel kogutud rahvaluulepaladele konteksti ja neist võib leida andmeid selle kohta, millistes oludes ja tingimustes mõni rahvaluule tekst, foto vm on saadud. Viidalepa päevikutes esineb sageli tollaseid olusid kirjeldavaid katkeid, viidates kitsastele ja kasinatele pildistamisoludele – mõnikord saab otsa pildistamiseks vajalik film ning maapiirkondades on selle juurdehankimine keeruline või üldse võimatu.³⁶ On aegu, kui Tallinnast ja Tartustki ei ole fotomaterjali saada või siis ei õnnestu selle välitöödele järelesaatmine.³⁷ Olud seavad piirid fotomaterjali

³⁴ ERA II 128, 513 < Setumaa – R. Põldmäe (1936)

³⁵ ERA II 128, 528 < Setumaa – R. Põldmäe (1936)

³⁶ RKM II 335, 130/1 < Läänemaa – R. Viidalepp (1936); ERA II 130, 82 < Muhumaa – R. Viidalepp (1937)

³⁷ KKI 7, 12/3 < Kihnu – R. Viidalepp (1948)

kasutamisele, milles pidi olema kokkuhoidlik, muidu jäävad tegemata fotod, kuigi jutustaja oleks isegi valmis pildistajale poseerima.³⁸

Päevikutes kirjeldab Viidalepp ka mõne foto tegemist saatnud tehnilisi olusid, põhjendades ebaõnnestunud pilte ja lisades neile sellega väärtustki.

Naine arstib silmi ohvriallikal.
ERA, Foto 272. R. Viidalepp (1936)

Mõnikord on tehnilised võimalused piiratud – Viidalepp mainib statiivi puudumist, mille tõttu raske pildistada toas või hämarates oludes.³⁹ Teinekord on olnud määrav halb rakurss või pildistatavale ebamugav juurdepääs: *Kuid et allikas oli tihedate kõrkjate sees, siis kõik üksikasjad pole pildil näha*⁴⁰.

Viidalepa soov välitööl kogetut visuaalselt jäädvustada on suur ning ta mõtleb pildistamisele ka siis, kui kaamerat pole kaasas ja pilti teha ei saa. See paneb teda päeviku lehekülgedel pildistamisvõimaluse puudumist kahetsema ja jäädvustamisväärset vähemalt ära mainima.⁴¹

Päevikukirjetes pöörab ta tähelepanu ka pildistamise üksikasjadele jm detailidele. Ühe foto puhul peab ta vajalikuks justkui põhjendada selle tegemist, nagu poleks puuvankri pildistamine tema esimene valik: *Sm. Voolmaa soovil pildistasin naabertalus üleni puust vankri*⁴².

Kirjeldustest aimdub, kuidas rahvaluulekoguja tajub oma piiratud võimeid rahvaluule terviklikuks jäädvustamiseks, olles ümbritsetud rahvaluulest, mida tervenisti on võimatu üksi jäädvustada: *Ka on üksinda niisugusel puhul võimatu väga paljut*

³⁸ ERA II 130, 50 < Muhumaa – R. Viidalepp (1937)

³⁹ KKI 16, 26/7 < Setumaa – R. Viidalepp (1949)

⁴⁰ RKM II 335, 125/6 < Läänemaa – R. Viidalepp (1936)

⁴¹ ERA II 6, 98; 108 < Harjumaa – R. Viidalepp (1928)

⁴² KKI 7, 36 < Kihnu – R. Viidalepp (1948)

fikseerida. Pildistamine nõuab ise juba suurt tähelepanu. Kuid laulusõnad, sammud, muud liigutused ja toimingud - ka nende jaoks peaks olema silmi-kõrvu⁴³.

⁴³ ERA II 130, 33 < Muhumaa – R. Viidalepp (1937)

Kokkuvõte

Käesolevas töös on kirjeldatud Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu kujunemist 1936/7–1950. aastail (selle perioodi jooksul on arhiveeritud 2186 fotot), püüdes sellega vaadelda fotokogu kui tervikut oma ajastu kontekstis. Kajastatud on ka kogu sisulist koosseisu nii fotode autorite kui valdkondade osas. Käsitletud on rahvaluulekogumist ja sellega seoses ka pildistamist juhendanud tekste ja neis sisalduvaid ootusi rahvaluulet kajastavale fotole. Töö eesmärgiks oli püüd avada, kuidas kujundati fotokogu, millest loodeti saada visuaalset täiendust rahvaluulekogudele nende publitseerimiseks. Kogumist juhendanud tekste analüüsides ilmnes, et pildistamise puhul peeti oluliseks silmas pidada loomulikkust ja soovi tabada situatsioone nende tegelikus esinemises, kuigi vahel tehnilised võimalused seda ei pruukinud lubada. Arvestades 19. sajandi lõpu ja 20.sajandi alguses valitsenud ideid, mis tähtsustavad fotograafia rolli teadustöö kontekstis, andes võimaluse kõige kaduva – inimeste, sündmuste ja nähtuste vahetuks tabamiseks ja nõnda ka tulevastele põlvedele esitamiseks, eeldati ERA fotokogusse saabuvalt pildistuselt loomulikku mõjuvust. Foto oli võimalus anda edasi täpsemat konteksti, lisada käsikirjades ülestähendatud pärimustele *elulist* mõõdet. Kogu eesmärgiks oli pakkuda illustratiivset materjali väljaannetele.

Illustreerimaks, kuidas folkloristidel välitöödel pildistamine sujus, on töös kõrvutatud pildistamisega seotud sissekandeid Richard Viidalepa kogumispäevikutest tema fotodega ning välja toodud välitöödel fotografeerimisega seoses esilekerkivad teemad. Richard Viidalepp oli ERA fotokogu esimene korrastaja ning esimesi folkloriste, kes välitöödel rohkelt pildistas. Vaadeldes välitöödel jäädvustatud fotosid koos nende kohta käivate päevikukirjeldustega võib saada aimu, kuidas folklorist on

püüdnud pildistada ühelt poolt vastavalt sellele, milline peaks olema rahvaluulet kajastav foto ja teisalt, milliseid pilte peaks fotokogu säilitama tulevastele põlvetele.

Allikad

EFAM - Eesti folkloristika ajaloo materjalid

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjaline kogu

ERA, Foto - Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu

RKM – Riikliku Kirjandusmuuseumi (hiljem ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riikliku Kirjandusmuuseumi) rahvaluulekogu

Kirjandus

Asmer, Vilve 1996. Esimestest piltnikest Eestimaal ja nende fotodest Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (1844-1900). Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 83–105.

Becker, Karin 1992. Picturing Our Past. An Archive Constructs a National Culture. – *Journal of American Folklore* Vol. 105, No. 415, pp. 3–18.

Becker, Karin 2000. Picturing a Field: Relationships Between Visual Culture and Photographic Practice in a Fieldwork Setting – *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Ed. by Pertti J. Anttonen, Anna-Leena Siikala, Stein R. Mathisen, and Leif Magnusson. Botkyrka: Multicultural Center. pp 100–121.

Berg, Diana 2002. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamisluhu. – *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 9–28.

Faris, James C. 2002. The Gaze of Western Humanism. – *The Anthropology of Media*. Ed. By Kelly Askew and Richard R. Wilk, pp 77–91.

Hiemäe, Mall 2005. Richard Viidalepp: A Folklorist with a Ethnological Inclination. – *Studies in Estonian Reflexive History*. Ed. by Kristin Kuutma and Tiit Jaago. Tartu: Tartu University Press, 243–258.

Kalkun, Andreas 2009. Välitöö jäljed. Soomlased seto naisi jäädvustamas. – *Värat*, nr. 2 (6). Tartu, lk. 6.

Kalkun, Andreas 2011. *Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole*. Tartu Ülikooli Kirjastus

Kriis, Leili 2007. *Tartu Ülikooli kirurgiakliiniku ajalooline fotokogu 1860–1918*. Magistritöö, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo osakond.

Korb, Anu 2005. *Venemaal rahvuskaaslasi küsitlemas: folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte*. *Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kulasalu, Kaisa 2013. *Ropp ja riigivastane: rahvaluulekogude tsenseerimisest Eestis hilisstalinismi perioodil*. Magistritöö. Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond, Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond.

Leete jt = Leete, Art; Tedre, Ülo; Valk, Ülo; Viires, Ants 2008. Uurimislugu. – *Eesti rahvakultuur*. Teine, täiendatud trükk. Koost. ja toim. Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk. 15–39.

Liibek, Tõnis 2006. Tartu päevapiltniku Georg Friedrich Schlateri fotod Eesti Ajaloomuuseumis. – *Töid ajaloost alalt 6. Varia historica I*, Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, lk. 81–93.

Liibek, Tõnis 2009. Eesti talurahva fotograafiline jäädvustamine 19. sajandil. – *Estonica. Heinrich Tiidermanni fotoalbum*. Koost. Tõnis Liibek. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, lk. 19–29.

Linnap, Peeter 2003. Elurežissöör Pääsuke ja positivistlik etnograafia. – *Johannes Pääsuke. Mees kahe kaameraga*. koost. Jana Reidla, toim. Ivi Tammaru. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk. 95–104.

Linnap, Peeter 2007. Positivistliku inimese negatiividest (fotograafilise portree tunnusjooni 19. sajandil). – *Silmakirjad: Kirjutisi fotograafiast ja visuaalkultuurist 1986-2006*. Tartu Kõrgema Kunstikooli toimetised 3. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, lk. 70–74.

Loorits, Oskar 1928. Rahvaluulelisi küsimusi. – *Jõulu almanak 1928*. S.l.

Loorits, Oskar 1940. Meie sisetööst ja välisabist. – *Rahvapärimeste Selgitaja*, nr. 2 (9), Tartu, lk. 41–52.

Nagel, Erik 1996. The Journey to the Underworld. On Sailors' Autobiographic Manuscripts and Photographs. – *Studies in Folklore and Popular Religion*, Vol. 1, Tartu, pp. 87–97.

Niglas, Liivo, Runnel, Pille 2001. Visual Anthropology and its Representations in Estonia – *Rethinking Ethnology and Folkloristics*. Ed. by Pille Runnel. Tartu: Tartu NEFA Rühm, pp. 182–213.

Oras, Janika 2008. *Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm. Arhiivitekstid, kogemused ja mälestused*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 27. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Parikas, Georg Johannes 1919. Enam amatöörfotograafiat! – *Käsitlusi fotograafiast*. Toimetised (Tartu Kõrgem Kunstikool) nr. 1, toim. Peeter Linnap. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, lk. 39-40.

Parmas, Mall 2007. Fotograaf Artur Puurand ja tema fotoalbumid Tallinna Linnamuuseumis. – *Tallinna Linnamuuseumi Aastaraamat 2005–2007*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk. 180–190.

Pärdi, Heiki 1995. Eesti etnoloogide aukartus elu ees. Välitööpäevikud kultuuriuurimise allikana. – *Pro Ethnologia* 3. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk. 67–86.

Püüa, Endel 2002. *Saaremaa fotograafid 1864–1940. Saaremaa muuseumi toimetised* [1]. Kuressaare: Umara Kirjastus.

Rahva... = *Rahva ja luule vahel. Kogumispäevikuid aastaist 1878-1996* 1997. Koost. Remmel, Mari-Ann. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat *Paar sammukest XIV*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Reidla, Jana 1998. J. Zmigrodsky kollektsioon Eesti Rahva Muuseumi fotokogus. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk. 117–139.

RS 1940 = Rahvapärimeste Selgitaja 1940. Mitmesuguseid teateid. – *Rahvapärimeste selgitaja II* nr. 1 (8), Tartu, lk 40.

Teder, Kaljula 1972. *Eesti fotograafia teerajajaid. Sada aastat (1840–1940) arenguteed*. Tallinn: Eesti Raamat.

Tiidermann, Heinrich 2003. Täieline Päewapildi Õpetus. – *Käsitlusi fotograafiast*. Toimetised (Tartu Kõrgem Kunstikool) nr. 1, toim. Peeter Linnap. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, lk 26–27.

Troska, Gea 2008. Eluruumide sisustamine ja majakraam. – *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Etntsüklopeediakirjastus, lk. 252–263.

Viidalepp, Richard 1936. *Juhiseid rahvaluulekogujatele. Mida ja kuidas koguda?* Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne.

Viidalepp, Richard 1937. Seitsmes aruanne rahvaluule kogumisest (1. VI–30. IX 1937) – *Rahvapärimeste selgitaja*, nr. 3. Tartu, lk. 101–103.

Viidalepp, Richard 1937a. Lisaküsimusi rahvamängudest – *Rahvapärimeste Selgitaja*, nr. 2. Tartu, lk 27–31.

Viidalepp, Richard 1938. Mida ja kuidas pildistada. – *Rahvapärimuste selgitaja*, nr. 4. Tartu, lk. 127–131.

Viidalepp, Richard 1968. Me vajame häid fotosid! – *Rahvapärimuste koguja*, nr. 6. Tartu, lk. 25–29.

Viidalepp, Richard 1969. Rahvaluulekogude evakueerimine ja reevakueerimine 1944. aastal. – *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi ja materjale VII*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 169–184.

Viires, Kadri 2005. Joonistatud dokumendid. – *Mäetagused*, nr 29, toim. Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov. Tartu, lk. 91–110.

Summary

The Photograph Collection of the Estonian Folklore Archive in the Cultural Context of the Beginning of the 20th Century, With a Focus on the Photographs by Richard Viidalepp

Herein I observed the photograph collection of The Estonian Folklore Archives (EFA) as a whole, characteristic to an era, and studied its formation and development during 13 years – 1936/37 (the season when the photograph collection was conceived) until 1950 when the changed views shaping both collecting and research practices of the Estonian Literary Museum were reflected in the photograph collection, too, most notably in the form of censorship.

In the first chapter, I observed the role of photography in both scientific and everyday life at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century. I outlined briefly both the scientists' and laymen's attitudes toward photography. Additionally I touched upon some studies about photograph collections that can be found in Estonian museums.

The second chapter centered on the formation of the EFA photograph collection and offered an overview of the themes of its oldest part, mentioning the photographers that have a comparatively large number of photographs in the collection.

In the third chapter of the study I analysed principles that were applied to assembling a photograph collection in these days – what was considered to be worthy of perpetuating and preserving, which photographs were ideologically suited to the field of folklore. I analysed what the term *naturalness* meant, what was a folklore-themed photograph supposed to be like, as well as the possibilities and necessities in general that were taking into account when visually depicting such a field as folklore.

In the fourth quarter of the study I concentrate on the photographs by Richard Viidalepp and juxtapose them with relevant excerpts from his fieldwork journals, letting the pictures tell their stories, as well as trying to get a glimpse of the backgrounds and contexts of the making of some photographs. Using the fieldwork journals, a background for both the photographs and the situations involved can be constructed.

During this period, Viidalepp was the folklorist with the largest number of pictures (415 photographs) in the collection. As he was the first arranger of the EFA photograph collection, his vision shaped its appearance as a whole. According to an idea of the Finnish school that attributes a proto-form to every piece of folklore – something that should be reached when comparing various data, leading to the disclosure of regional differences – the fieldwork was supposed to be as wide-reaching as possible, with focus on places and areas with missing data. Because of that, the collecting of folklore during these days consisted largely of filling up the blanks. According to this context, I observed Viidalepp's practices as a photographer in a more narrow way as filling the blanks to improve the collection.

I observed how the photographs by Viidalepp in the EFA collection reflect the EFA of the time, as well as the methods used for collecting folklore, as well as his own expectations towards pictures to do with folklore. As much as photographs depict the object that is perpetuated, they speak about the selection process of the author, too, as well as his values, beliefs and motives in the given moment. When it comes to Viidalepp, two kinds of selection processes meet – what to photograph and what to store in the collection.

Lisa 1

Fotode temaatiline jaotus Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu kartoteegis

Kogujad

Laulikud ja jutustajad

Pillimehed

Rahvaarstid, ravimine, usund, ennustamine

Mängud, tantsud, kiiged

Ansamblid, laulukoorid, muud isikud

Perekonnakombestik, tavand

Muistenditega seotud kohad ja muud vaated

Hiiud, vägilased, mütoloogilised olendid

Matus, kalender

Veekogud, kivid

Vaated – As, mujal. Puud, hiied

Etnograafia

Etnograafia – ehitised

Rahvaluule kogumine

Rahvaluule osakond. Ajal. ja kultuuriloolised nähtused.

Rahvaluule osakond

Süsteematiseerimata fotod

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina,
Katrina Tulev,

(sünnikuupäev: 23.10.1983)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu kujundamisprintsipi 20. sajandi alguse vaadete kontekstis Richard Viidalepa fotode näitel,

mille juhendajad on Kaisa Kulasalu ja Ergo-Hart Västrik,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tallinnas, 21.08.2014